

ЦРКВЕНОПРАВНЕ ОДРЕДБЕ ХИЛАНДАРСКОГ ТИПИКА СВ. САВЕ О НАСТОЈАТЕЉУ И ОСТАЛИМ МАНАСТИРСКИМ ФУНКЦИОНАРИМА¹

§ 1. ИГУМАН (НАСТОЈАТЕЉ МАНАСТИРА)²

а) КВАЛИФИКАЦИЈА ЗА ПОЛОЖАЈ ИГУМАНА

Већ у доба раног манастирског живота постојале су како у манастирском обичајном праву, тако и у позитивном државном законодавству, у битном идентичне норме гледе својства, која су служила као

¹ *Божословље*, X, 1935, 171-188.

Извори: Typicon s. Athanasii Ath. ed. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894 p. 104-122; Diatyposis s. Athanasii Ath. op. cit p. 123-130; Hypotyposis s. Athanasii Ath. op. cit. o. 130-140; Typicon imp. Iohannis Tzimisichis op. cit. p. 141-151; Typicon imp. Constantini Monomachi op. cit. p. 151-162; Prologus monasterii V. M. V. τῆς Ἐδερρετίδος ed. A. Дмитриевскій, Описание литургическихъ рукописей т. I.; Киевъ 1895 p. 615-656; Diataxis Mich Attaleiatae ed. K. N. Σάβας, Μεσαυωνινιτὴ Βιβλιοθήκη I Venetiis 1872. p. 3-69; Hypotyposis s. Christoduli edd. Miclosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi VI, Vindobonae 1890 p. 59-80; Typicon monasterii V. M. V. τῆς Ἐλεούσης ed. L. Petit, La monastière de Notre Dame de Pitié en Macédoine. Извѣстия Русскаго Археол. Института въ Константинополѣ VI (1900) 69-93; Хиландарски типик ed. В. Ђоровић, Списи св. Саве, Београд 1928 p. 5-13 (ср. срп. превод Л. Мирковић, Хиландарски типик. Годишњица Н. Чупића XLIV [1935] 170-218). – *Литература:* Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894; W. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077, Jena 1894; K. Holl-Enthusiasmus und Bussgewalt beim griech. Mönchtum, Leipzig 1898; В. Јагић, Типик Хиландарски и његов грчки извор. Споменик Срп. Кр. Академије XXXIV други разред 1898 p. 1-66; В. Марковић, Прав. монаштво и манастири у средњовековној Србији, Нови Сад 1920. Дела Ив. Соколовъ, Состояніе монашества въ Византійской церкви съ половины XI до начала XIII вѣка (842-1204). Казань 1894 и А. П. Доброклонскій, Преп. Θεοδωρῷ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій, Одесса 1913, нису ми била приступачна.

² У грчкој црквеноправној терминологији X-XII в. употребљују се за означање манаст. настојатеља најчешће изрази ἡγούμενος, καθηγούμενος и προστάς, док израз καθηγούμενευον веома ретко налазимо. Од израза ἡγούμενος изведени су термини ἡγουμενεῖα и ἡγουμενεύω у значењу „власт игуманска“, односно „вршити игуманску власт“. У Хиландарском типуку постоји само термин „игоумень“.

претпоставка и услов за избор на положај манастирског настојатеља; као оваква својства, спомињу се: дужи боравак у дотичном манастиру, припадност дотичном манастирском братству, и, као нарочито важан момент, лични интегритет те способност за духовну и материјалну управу манастирске заједнице, док у погледу минималне добне границе није постојала никаква посебна одредба.

Манастирски типичи X–XII века садрже у погледу квалификације кандидата за игумански положај прописе аналогне нормама старијих времена. Тако типик св. Атанасија Атонског р. 106/7 прописује као услов за пасивно изборно право ἀρετῆ τε ἰδῶσι διαφέροντα καὶ ἐπιτηδείως πρὸς τοῦτο ἔχοντα, с тим да члан братства страног манастира не може, доћи у обзир при избору игумана Лавре св. Атанасија, а мало даље р. 108, истиче да за игумана треба изабрати ἰκονώτατον καὶ ἐπιτηδείωτατον. У типичу ман. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης с. 15 р. 87 ктитор налаже да наследници игумана Илије, кога је за игумана поставио сам ктитор, ваља да буду μὴ μόνον ἐπὶ συνέσει καὶ κοσμιότητι καὶ ἀνεπιλήπτῳ διαβεβοημένους βίῳ, ἔτι δὲ καὶ διδακτικούς εἶναι καὶ δυνάμενους καταρτίζειν τοὺς ἐν αὐτῇ (sc. μονῇ,) μοναχοὺς, ἀλλὰ δὲ καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν ἅπαντα ἐπιστημόνως οἰκονομεῖν, διάπειραν ἔχοντας ἰκανὴν δηλαδὴ τῶν πραγμάτων, Хиландарски типик прописује да као кандидат може доћи у обзир само онај брат који се, према општем суду братије, показао опробан у врлини, правди и преподобију (гл. 13), да старост, снага, племенити рад, углед и материјални принос не могу играти одлучну улогу при изборном акту (гл. 19), те да новопостриженост, неписменост и неумешност у вођењу спољашње манастирске управе не могу ни под којим околностима бити квалификовани као сметња за избор. Споменути манастирски типичи не садрже, додуше, никакав пропис гледе минималне добне границе као услова за долазак на игумански положај, али генерални типик за светогорске манастире цара Константина IX Мономаха из 1045. године фиксира ову границу са 30 година (аналогно добној граници за презвитере) стигматизујући као ἄφεσμος, παράνομος πρῶζις појаву да монаси још пре навршене 20 године бивају бирани за игумане.

б) МОДАЛИТЕТИ ИЗБОРА И ИНСТАЛАЦИЈА ИГУМАНА

У времену пре цара Јустинијана I први настојатељ манастира постојао је сам ктитор, а ако ктитор није припадао монашком сталежу, поверавао је управу манастира опробаној монашкој личности. Уобичајени пак начин попуњавања упражњеног настојатељског места било је назначење од стране настојатеља, који је умирао или свој положај напуштао; ретко се догађало да упражњено настојатељско место буде попуњено избором, који је вршило братство дотичног манастира. У смислу Јустинијанова законодавства, избор настојатеља спадао је у

компетенцију двају црквеноправних фактора: а) сабора манастирског братства, који потпуно самостално, без присутности представника надзорне црквене власти, врши изборни акт, и б) месног епископа, коме припада право апробације свршеног изборног акта и каноничке институције новоизабраног игумана.

Изборни систем у грчким манастирима X–XII века, који припадају категорији *μονή αὐτοδέσποτος καὶ αὐτεξούσιος*, показује у три правца знатне измене у односу према напред изложеном изборном систему Јустинијанова законодавства: ингеренција месног епископа потпуно је елиминисана, братски сабор је изгубио своју некадашњу компетенцију у овом предмету и ограничен је, готово у свим манастирима, на карактер саветодавног органа, док је сам изборни акт пренесен на посебно изборно тело, које сачињавају настојатељ и мален круг, највише до петнаест одабраних чланова братства, (*οἱ τὰ πρῶτα φέροντες, οἱ προκριώτεροι ἀδελφοὶ καὶ εἰλαβέστεροι, οἰολογότεροι καὶ πνευματικώτεροι*), који обухвата више манастирске функционаре и неколицину најистакнутијих монаха, обично оне са презвитерском хиротонијом. У неким пак манастирима одлучујућа улога при попуњавању виших места у манастирској администрацији припада ктитору или његову наследнику у директној линији, односно од ктитора постављеном епитропу.

Св. Атанасије Атонски више пута је мењао своја расположења гледе начина избора игумана ман. Лавре. Према одредби хрисовуље цара Никифора II Фоке, садржаној у типiku св. Атанасија, у случају да св. Атанасије умре још за живота царева, преузима у својству игумана управу ман. Лавре онај члан манастирског братства кога св. Атанасије пред своју смрт буде за свог наследника поставио (Тур. s. Athan. Ath. p. 107: *ὅν ἂν ὁ αὐτὸς εὐλαβέστατος μοναχὸς Ἀθανάσιος τελευτῶν ἐπιτρέψειεν*). Гледе пак поступања приликом седисваканције у игуманству, настале после смрти поменутог цара, право попуњавања игуманске катедре прелази у надлежност манастирског братства, које обавља ово право саборно у нарочитој за ту сврху седници. Право учешћа у избору игумана имају сви лавриотски монаси, па и они који живе у ћелијама, ман. Лаври потчињенима, дајући свој глас за личност из своје средине, која се истиче религиозноморалним врлинама и способношћу потребном за отправљање игуманских агенди (Тур. Athan. s. Ath. p. 107: *οἱ μοναχοὶ τῆς τε λαύρας καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν κελλίων συναθροισζόμενοι τε καὶ διασκοπούμενοι*); чланови пак страних манастирских братстава изрично су искључени од избора. Св. Атанасије Атонски, несумњиво под притиском унутрашњих прилика, сматрао је касније за потребно да изврши једну измену у напред наведеној диспозицији царске хрисовуље, која се састојала у одузимању изборне компетенције од братског сабора и преносу исте на мање изборно тело, ограничено на *collegium* монаха хонорациора, резервишући дејствителном игуману

настојатељну улогу доминантног изборног фактора.³ Ова модификација изборног реда била је вероватно мотивисана скрупулом, да тако велико и инекспедитивно изборно тело, као што је братски сабор, не може пружити потребних гаранција за правилан ток самог изборног акта, као и за објективан и по манастирске интересе користан изборни резултат, јер с обзиром на немогућност хармоније у мишљењима и погледима монаха, постоји свагда опасност да лична неслагања и велика начелна размимоилажења отворено избију у самој изборној седници, добију турбулентан израз и донесу штетне последице манастиру (Тур. s. Athan. Ath. p. 109: οὐδὲ γὰρ τοῖς πᾶσιν ἀπλῶς τὴν τοιαύτην κρίσιν καὶ ἐξουσίαν ἀφίεμεν). И св. Атанасије не дозвољава избор члана страног братства, нити избор у другом манастиру постриженог монаха који тек кратко време борави у Лаври, јер братство још не познаје довољно његов живот. Међутим, нешто даље (p. 116), налазимо диспозицију, која садржи експенцију гледе избора на положај игумана у другом манастиру постриженог монаха који је касније био примљен у братство ман. Лавре; гледе таквога монаха не може бити места дискриминацији, ако иначе, одговара свим условима за избор игумана (δι-απρέψας ἐν τῇ μονῇ, ἰκανός τε καὶ ἐπιτήδειος καὶ ἄξιος τῆς τῶν ἀδελφῶν ἐπιστασίας ἀναφανῆ ἀκωλυτως καὶ ἀνενδοιάστως ἐπιστατεῖτω, παρὰ τοῦ μέλλοντος τελευτᾶν καθηγουμένου κατὰ διαδοχὴν μαρτυρούμενος τε καὶ καταλιμπανόμενος, ἀλλὰ γὰρ καὶ παρὰ τῶν τῆς Λαύρας ἀδελφῶν ὁ τοιοῦτος ἐκλεγείσθω). Избор новог игумана има се обавити пред смрт дејствителног игумана (τελευτῶντος, μέλλοντος τελευτᾶν); ако би пак игумана заде-сила смрт изван манастира, врши избор његова наследника споменуто изборно тело, а свакако је, иако типичи ову могућност већином не предвиђају, такав *modus procedendi* практикован у случају изненадне смрти игумана без претходно од његове стране учињеног расположења гледе новог игумана. Касније је св. Атанасије поново извршио измене у својим расположењима, која се односе на избор игумана после његове смрти, мада је у својој *Diatyposis* p. 128. одредио да избор његова непосредног наследника има да обави од њега постављени манастирски епитроп Ἰωάννης ὁ Ἰβηρ⁴ споразумно са споменутиим ограниченим изборним телом; изборном акту треба да претходи подуже саветовање и расправљање у сврху обезбеђења избора личности, која ће моћи да у

³ Тур. s. Athan. Ath. p. 107: игуман пред смрт поставља себи наследника εἰδήσει καὶ γνώμη τῶν προκριωτέρων ἀδελφῶν καὶ εὐλαβεστέρων: op. cit. p. 120: μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ τοῦδε τοῦ βίου μετάστασιν τοῦ εἰρημένου μοναχοῦ Στεφάνου τοῦ εὐλαβεστάτου καθηγουμένου, ἐβουλόμεθα καὶ μετ' ἐκείνον παρὰ τοῦ τῆς λαύρας προεστῶτος προβλη(ῆναι καὶ αὐθις ἡγούμενον (у овом пасусу нарочито долази до израза одлучујућа улога игумана).

⁴ Исти епитроп спомиње се као главни фактор при попуњавању игуманске катедре, упражњене депозицијом игумана настојатеља (*Diatyposis* s. Athan. Ath. p. 129).

сваком погледу одговори обимним и сложеним задацима, које доноси положај манастирског настојатеља. Атанасије додаје да у саветовањима, али не и у мериторном решавању, може учествовати и остала братија $\omega\varsigma \mu\eta \delta\upsilon\tau\alpha\varsigma \pi\lambda\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota\kappa\omicron\upsilon\varsigma \kappa\alpha\iota \lambda\omicron\gamma\iota\omicron\upsilon\varsigma$. Према одредби типика ман. пресв. Богородице $\tau\eta\varsigma \text{ '}\epsilon\lambda\epsilon\omicron\upsilon\sigma\eta$ с. 16 р. 88, право избора игумана припада дејствителном игуману и посебном ограниченем изборном колегијуму, али с клаузулом $\epsilon\iota\delta\eta\varsigma\epsilon\iota \kappa\alpha\iota \tau\omicron\omega\upsilon \lambda\omicron\iota\upsilon\lambda\omega\upsilon\omicron\upsilon\iota\omega\upsilon \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\upsilon \acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omega\upsilon\omicron\upsilon \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\rho\epsilon\sigma\kappa\epsilon\iota\omicron\upsilon$, што вероватно претпоставља право презентације кандидата од стране братства. Св. Христовул у својој *Hypotyposis* с. 18 MMVI 71, позивајући се на одредбе св. Пахомија, св. Јефтимиија Великог и цара Јустинијана I, ставља избор игумана у компетенцију братског сабора (избор игумана обавља се $\kappa\rho\iota\sigma\epsilon\iota \kappa\omicron\iota\nu\eta\eta \kappa\alpha\iota \psi\eta\phi\omega \tau\omicron\omega\upsilon \tau\epsilon \pi\rho\omicron\kappa\rho\iota\tau\omega\upsilon \tau\eta\varsigma \acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omicron\tau\eta\tau\omicron\varsigma \kappa\alpha\iota \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\upsilon \acute{\alpha}\pi\lambda\omega\varsigma \tau\omicron\omega\upsilon \tau\eta\varsigma \iota\epsilon\rho\acute{\omega}\varsigma \eta\mu\omega\upsilon\omicron\upsilon \mu\omicron\nu\eta\varsigma \mu\omicron\nu\alpha\chi\omega\upsilon\omicron\upsilon$).

Према правној концепцији и диспозицији Евергетидског пролога (с. 13), манастирски економ је природни правни наследник игумана и по упражњењу игуманске катедре аутоматски ступа у посед свих с игуманским положајем скопчаних права и дужности. Изборни систем Хиландарског типика (с. 13) показује извесно одступање од напред приказаних изборних система. Упражњено место попуњује се избором, а никако назначењем од стране било ког фактора; изборно тело је састављено од економа, еклизијарха и 10–12 најстаријих монаха. И у погледу изборног локалитета, одступа Хиландарски типик од грчких типика X–XII. века; у ман. Хиландару, насупрот пракси осталих манастира, избор се врши у св. храму, а после свршеног изборног чина изборно тело напушта св. храм и изван св. храма објављује исход избора. Веома је чудновато да се у контексту оних одсека типика, која говоре о избору игумана, нигде не спомиње обављање призивања Св. Духа непосредно пред сам изборни чин.

После извршеног избора обавља се у св. храму црквени чин интронизације по прописаној аколутији. По *Diatyposis* s. Athan. Ath. р. 128, интронизација се врши на тај начин што новоизабрани игуман после захвалне молитве улази у олтар, трипут метанише пред жртвеником па се обрће скупу монаха, после чега метанишу пред новоизабраним игуманом најпре економ, а затим остала братија. Опширнији приказ интронизације садржи типик пресв. Богородице $\tau\eta\varsigma \text{ '}\epsilon\lambda\epsilon\omicron\upsilon\sigma\eta\varsigma$ с. 16 р. 88: изабрани игуман, после повратка из Струмице, где је надлежни његов епископ извршио рукопроизвођење за игумана, одлази са братством у св. храм на аколутију интронизације, те по довршењу читања прописаних молитава ступа у олтар, где чини метанија пред жртвеником, узима са жртвеника игумански штап ($\eta \rho\omicron\iota\mu\alpha\nu\tau\iota\kappa\eta \rho\acute{\alpha}\beta\delta\omicron\varsigma$), те овим актом симболички и правно прима управу манастира ($\tau\eta\nu \tau\eta\varsigma \mu\omicron\nu\eta\varsigma \pi\rho\omicron\sigma\tau\alpha\sigma\iota\alpha\nu$). У манастиру св. Јована на острву Патмосу (*Hypotyposis* s. Christoduli с. 18 MMVI 71) новоизабрани игуман, праћен братством, улази у св. храм; један брат презвитер одслужи прописану аколутију и, после молитве, која се чита после отпуста, игуман прима $\rho\omicron\iota\mu\alpha\nu\tau\iota\kappa\eta\nu$

ράβδου, који се налази пред жртвеником у олтару; игуман не узима лично игумански штап, него му исти уручује презвитер који је служио обред. После примања штапа, игуман целива презвитера, а после тога сва братија игумана, па га приводе τῷ ἡγουμενικῷ θρόνῳ ἐγκαθιδρύσουσι ἐπιφωνοῦντες τὸ ἅγιος, после чега следи уобичајено метанисање братства пред игуманом. По Евергетидском прологу (с. 13), после избора обавља се акт интронизације на тај начин, што изабрани игуман, на позив, улази у олтар, изговори низ молитава, чини три дубока коленопреклоњења пред св. трапезом те узима с исте τὸ τυλκὸν καὶ τὴν βακτηρίαν, сви монаси ἐπιφωνοῦσι τὸ ἅγιος, а игуман излази из олтара и стане у игумански сто (εἰς τὸν ἀρμόδιον τόπον), те га братија целива. Аколутија интронизације, прописана Хиландарским типиком (с. 13), потпуно се слаже с аколутијом Евергетидског пролога.

Већина игумана овога времена нема никакве хиротоније. Тако нпр. у низу 45 игумана потписника светогорског типика цара Јована I. Цимисха из 972. године, само шесторица имају презвитерску хиротонију. Игумани са презвитерском хиротонијом потписују се μοναχὸς πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος, а игумани без хиротоније једноставно μοναχὸς καὶ ἡγούμενος.

с) ДЕПОЗИЦИЈА ИГУМАНА

Трајање игуманске власти начелно је доживотно,⁵ уколико оно силом нарочитих и изванредних околности не престане раније. Гашење игуманске власти настаје смрћу, оставком на положај (у начелу игуман не сме напуштати своје стадо) и правоваљаним актом свргнућа с игуманске катедре. У старој цркви право депозиције игумана припадало је претпостављеној црквеној власти, које је право она вршила или *potu proprio* или поводом сугестије братства односног манастира. Типици манастира X–XII века додељују манастирском братству знатно већу ингеренцију у овом предмету. *Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129* подељује епитропу право да може игумана, уколико је његова управа манастира по интересе манастирске заједнице евидентно штетна и доводи у опасност духовни живот братства, те ако не постоји никакав изглед да ће се игуман поправити, – по претходном споразуму са виђеним члановима братства, по свом нахођењу и расуђењу, са положаја свргнути и другу личност на тај положај поставити. Према одредби типика манастира пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης, братство је власно да уклони игумана са положаја, ако се исти покаже λυμαντικὸν... καὶ ἰδιοποιοῦμενον τὰ ἀνήκοντα τῇ τοιαυτῇ, λυποῦντα δὲ καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰ ἐπιτεταγμένα παρ' ἐμοῦ ἀθετοῦντα (с. 16 р. 89). *Hypotyposis s. Christoduli c. 20 MMVI 73*

⁵ *Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129*: προχειριζόμενος τὸν δυνάμενον πρὸς σύστασιν εἶναι τῆς λαύρας καὶ πάνταν τῶν ἀδελφῶν καὶ οὕτω διαρκεῖν μέχρι τέλους ζωῆς αὐτοῦ.

овако спецификује разлоге за депозицију игумана: а) ако проεστὸς ἀθετοίη τι τῶν ἡμετέρων διαταγμάτων; б) ако τὸν τῆς κοινοβιακῆς πολιτείας κανόνα φανείη παραχαράπττων ἐξ οἰκείας ἴσως φιληδονίας; в) ако τοὺς τῆς μονῆς προσόδους παρακερδαίνειν βουλευθεῖη καὶ νοσφιζόμενος ἐλέγχοιτο. Типик прописује овакав *modus procedendi*, ако би постојање једног од ових разлога било евидентно: οἱ εὐλαβέστεροι καὶ πρόκριτοι τῶν ἀδελφῶν ἦγουν ὁ οἰκονόμος, ὁ ἐκκλησιάρχης καὶ οἱ ἱερεῖς, ваља више пута узасто-
 це да упозоре игумана на инконвенијенције његових поступака и да утичу εἰς τὴν ἐκείνου διόρθωσιν; ако би пак заједнички и појединачно учињене опомене остале без дејства, те тако била исцрпљена сва у црквеном поступку уобичајена средства, тада је оно исто тело, у чији делокруг пада избор игумана, позвано да игумана у тишини удаљи од управе манастира (μετακινεῖσθαι τοῦτον τῆς προστασίας ἀθωρόβως τε καὶ ἀφιλονείκως). Евергетидски пролог (с. 14) одређује да игуман, који се покаже πρὸς κυβέρνησιν ψυχῶν ἀνεπιτήδειος, губи свој положај. Хиландарски типик (с. 14) статуише да братство има право да свргне са манастирске управе игумана, ако се исти покаже неподобан и за управу неспособан; ако пак буде установљено да је, живећи и управљајући у манастиру, стекао нешто иметка, има се иста имовна супстанција конфисковати у корист манастира.

д) КОМПЕТЕНЦИЈА ИГУМАНА

Компетенција манастирског настојатеља је скоро неограничена, уз њега не постоји никакав равноправни фактор у манастиру;⁶ формално је ограниченост настојатеља условљена везаношћу за основне диспозиције манастирског типика,⁷ које није властан самовољно модификовати и допуњавати.

Тачну генералну дефиницију пуне компетенције игумана даје *Diatyp. s. Athan p. 129*: после свог избора игуман, према расположењу св. Атанасија, има *πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα κατὰ πᾶσαν ὑπόθεσιν καὶ εἰς τὰ πνευματικά καὶ εἰς τὰ σωματικά, παρὰ μηδενὸς τῶν ἀπάντων περικοπτόμενον ἢ ἐμποδιζόμενον*. У личности игумана усредсређена је сва управ-

⁶ Изузетак чине они манастири у којима главни и хиперординирани фактор манастирске управе представљају ктитор, односно његови директни наследници или од ктитора постављени епитроп.

⁷ Без икакавих формалних ограничења и с неограниченом конститутивном влашћу били су снабдени обично ктитори или личности којима је ктитор власт овог квалитета делегирао. Тако нпр. у хрисууљи цара Никифора II Фоке св. Атанасију је подељено право *διαττίθεσθαι τε καὶ διατάττεσθαι περὶ τὴν τούωτην εὐαγβστάτην λαύραν, κυριότητι τε καὶ ἐξουσία, ἥπερ βουλοίμεθα κεχρηῖσθαι, κανονίζειν τε καὶ τυποῦν καὶ ρυθμίξειν καὶ ὅσα τῇ μοναδικῇ καταστάσει λυσιτελεῖ*.

на и дисциплинарно-казнена власт. Управна власт игумана функционише у трима гранама: наредбодавној, надзорној и извршној. У круг наредбодавне власти спадају: издавање налога и забрана у оквиру прописа манастирског устава, које су безуветно обвезне за сваког члана братства, инапелабилне и одмах извршне (Diatyp. s. Athan. Ath. p. 130: ὡς ὅ γε ἀντιπαύτομενος τῇ προσταξεί αὐτοῦ τῇ τοῦ θεοῦ ἀνδρίσταται διαταγῇ). Право постављања манастирског економа, еклизијарха и других функционера, као и додељивања братији на извршење појединих послова, задатака и мисија у манастиру и изван манастира, врши игуман, било искључиво самостално било са знањем и у споразуму с ужим кругом братства или целокупним братским сабором; право примања за искушеника (Typ. a. Athan. Ath. p. 119; Нупотуп. s. Athan. p. 135/6; Typ. Ioh. Tzim. p. 143; Нупотуп. s. Christoduli c. 26 MMVI 78; Евсег. прол. с. 37; Хиланд. типик с. 37); право подељивања монашког чина у смислу канона 2. првог другог цариградског сабора, у чему је или искључиво компетентан (Typ. s. Athan. Ath. p. 119; Нупотуп. s. Athan. Ath. p. 135/6; Typ. Ioh. Tzim. p. 143/4; Нупотуп. Christod. c. 26 MMVI 78; Хиланд. типик с. 37) или га врши у садејству и сагласности с манастирским функционерима (Typ. s. Athan. Ath. p. 118);⁸ право примања у манастирску заједницу монаха који долазе из непознатог или страног манастира (Нупотуп. s. Athan. p. 135; Хиландарски типик с. 37); право подељивања отпуста из манастирске заједнице, тако да ни један монах не може без знања и изричног одобрења свога настојатеља бити примљен у везу друге манастирске заједнице (Нупотуп. s. Athan. Ath. p. 140; Typ. Const. Monom. p. 158); администрација манастирског иметка и диспозиција приходима истога уз строго придржавање одредаба манастирског устава гледе неприкосновености имовне супстанције манастира и интегритета материјалних манастирских интереса (Typ. s. Athan. Ath. p. 113/4; Typ. Const. Monom. 159; Тур. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης сс. 15 et 16 pp. 87 et 89; Хиланд. типик сс. 20, 21, 22, 34 и 41). Надзорна власт садржи право вршења надзора над владањем и држањем братства при богослужењима, као и вршењем додељених му дужности у св. храму и при обедима у манастирској трапези, над моралним животом монаха, те над животом и радом манастирских функционера, као и ванредних манастирских опуномоћеника и изасланика за специјалне мисије изван манастира (Хиланд. типик сс. 5, 6, 7, 9, 24, 28, 29, 31, 34, 40); надзор над управом манастирског иметка врши у заједници са манастирским економом (Хиланд. тип. с. 34). Извршна власт односи се на извршење наредба и забрана изданих од стране настојатеља. Надаље, настојатељ има неограничену дисциплинарно-казнену јурисдикцију над подручним брат-

⁸ У смислу одредбе типика цара Јована Цимисха р. 144. игуман није могао да прима у манастирску заједницу евнухе и недорасле; право диспензације од ове забране у конкретним случајевима могао је да даје једино скуп свих светогорских игумана са светогорским протом на челу.

ством и дискреционо право примењивања свих у манастирској пракси постојећих дисциплинарно-казнених средстава за све преступе почињене од стране подручних монаха против основних начела монашког живота и специјалних конкретних прописа манастирског устава (Тур. манастира пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης сс. 11 et 56 pp. 82 et 89; Хиланд. тип. сс. 5, 7, 9, 14, 17, 23, 24, 28). Напоследку, настојатељ је природни заступник манастира у његовим спољашњим односима, како према црквеним тако и према државним властима.

§ 2. ОСТАЛИ МАНАСТИРСКИ ФУНКЦИОНАРИ⁹

Организација и подела рада у грчким манастирима била је већ у V и VI веку у великој мери изведена; даљи развитак унутрашњег манастирског живота изазвао је још детаљније диференцирање у манастирском пословању и у вези с тим и формирање нових звања, која налазимо у манастирима XI и XII века. Занимљиво је споменути да у ово доба нису више постојали посебни положаји манастирског викара (δευτερεύων, δευτεράριος),¹⁰ сталног заступника манастирског настојатеља, и манастирског апокрисијара (ἀποκρισιάριος), чији су носиоци играли важну улогу у унутрашњем и спољашњем животу манастира старијег времена. Сачувани изворни материјал не омогућује нам да са сигурношћу утврдимо узрок нестанка ових двају звања.

У низу манастирских функционера, после игумана-настојатеља најважније место заузима манастирски *економ* (οἰκονόμος), који је управљао целокупним манастирским иметком. Разгранати послови манастирског господарства, деликатност односа према радној снази на манастирским подuzeћима, као и обимност пословног саобраћаја са спољашњим светом, захтевали су, поред религиозних врлина, велике интелигенције и темељног познавања господарства, још и зрелије доба, јаку енергију, велику окретност и тактичност у саобраћају са људима. С обзиром на редовно вођење господарских књига, за чију је исправност економ носио непосредну одговорност, писменост је била несумњиво неопходан услов за постигнуће овог положаја.

Према одредби Хиландарског типика гл. 14, која одговара гл. 13 и 14. Евергетидског пролога, избор економа обавља игуман с манастирским братством; пасивно право избора ограничено је на чланове хиландарског братства. У типцима св. Атанасија Атонског (р. 113, 120) и св. Христудула с. 21 MMVI 74/5 братство није активан одлучују-

⁹ У Diatyp. s. Athan. Ath. p. 129 постоји за означавање свих манастирских функционера, осим игумана, колективни назив διακονητοί. Овде је овај термин употребљен као корелат у односу према καθηγουμένος и ἀδελφοί.

¹⁰ У ман. Студиону постојао је још у време св. Теодора Студита (759–826) посебан положај манастирског викара (ὁ τὰ δεῦτερα φέρων).

ћи фактор при акту постављања економа, него је ово право пренесено на настојатеља игумана, који га врши након претходног саветовања с ужим кругом братства, тзв. *προἰχοῦντες* или *πρόκριτοι*, који обухвата функционаре манастира и чланове братства са презвитерском хиротонијом. У цариградском манастиру Михаила Аталијата припадало је право постављања економа ктитору, односно његовим директним наследницима, уз резервацију манастирском братству права презентације кандидата из своје средине (*Diataxis Mich. Attal. § 5 p. 16*). У случају пак да ктиторова лоза у директној линији изумре, економ постаје, у смислу расположења § 6 p. 16 *Diataxis-a*, у том моменту *ipso facto* игуман-настојатељ независне установе. У смислу прописа Еверг. пролога с. 13, економ важи уједно као редовни и природни наследник игумана, и то било да га је игуман пре своје смрти у игуманско достојанство увео, било да је игуман био смрћу спречен да овај акт изврши, те после смрти игумана аутоматски долази на чело манастирске управе. Евергетидски пролог садржи специјалну одредбу да се за време седисваканције игуманске столице не може извршити избор економа, што је логична последица одлучујуће улоге игумана код избора економа. У овом конкретном случају попуњавање игуманске катедре мора претходити као безусловна правна претпоставка за извршење избора економа. Типици осталих грчких манастира из XI и XII века, као и Хиландарски типик, не садрже ову одредбу, али, с обзиром на модалитете попуњавања економског положаја, вероватно је и овде постојала иста пракса. Произвођење брата одређеног за економима обављано је, по нарочито прописаној аколутији, у манастирском храму одмах после јутарњег богослужења (Хил. тип. с. 14; Еверг. прол. 14; *Нуротр. Christod. с. 21 MMVI 75*).

Компетенција манастирског економа обухвата генералну управу манастирског иметка, коју врши уз припомоћ свог заменика пареконома и метохијских економа (Хиланд. т. сс. 14 и 34). У сврху евидентовања обима господарског пословања и резултата појединих грана манастирске економије, вођене су у манастирима рачунске и економске књиге, које су служиле као подлога за утврђење рентабилитета манастирског господарства и за вођење контроле манастирске управе над пословањем подручних економскотехничких органа. У вођењу споменутих књига заједнички учествују дохијар, економ, пареконом и метохијски економи. Хиландарски типик (ср. сс. 14, 22 и 34) не садржи потпуне и исцрпне одредбе о обиму делокруга манастирског економа, његову правнословном односу према игуману-настојатељу као претпостављеној власти и омеђењу економове компетенције према компетенцији дохијара. Према одредби типика св. Атанасија Атонског (р. 113), економ има подређену компетенцију; власт врховног располагања и делегације круга послова припада игуману-настојатељу; аналогно расположење садржи и типик св. Христудула (с. 21 *MMVI 74*), у смислу кога економ обавља своје функције у оквиру ос-

новних интенција и генералних упутстава претпостављеног игумана, имајући велику самосталност у техничком извођењу делегираног му круга послова и могућност иницијативе у појединачним економским акцијама. Хиландарски типик изрично забрањује економу стицање иметка у манастиру са разлога што је индивидуалан посед иметка неспојив са принципом једнакости у оквиру општежителног живота у манастиру, и што може да има штетних последица не само по објективно, савесно и беспрекорно вођење манастирског господарства, него и по интегритет саме супстанције манастирског иметка, јер код материјалистички расположеног економа сасвим природно преовлађује тежња да свој иметак разним начинима умножи на рачун материјалних интереса манастира.

Круг права манастирског економа у манастирима XI и XII века показује у једном правцу знатну измену према компетенцији, коју је економ имао у манастирима V и VI столећа; док је у V и VI веку игуман-настојатељ у стварима које се тичу манастирског иметка, а нарочито у пословима имовноправне природе, био везан за саизволу економа, сада у XI и XII веку игуман у имовноправном располагању манастирским добром није више ограничен правом консенза економа.

Мандат економа је доживотног карактера; он престаје смрћу, оставком или свргнућем титулара. Економ је обавезан на рачунополагање и дисциплинарно је одговоран за тачно и правилно вршење повереног му круга послова; надлежни дисциплинарни органи су игуман с ужим кругом братства,¹¹ односно игуман са братским сабором.¹² Хиландарски типик у 14. глави таксативно наводи правне разлоге за свргавање економа: пропадање манастирске имовине због лености, немарности и неспособности економа, помагање родбине на штету манастирског иметка, поткрадање, залагање и давање другим лицима манастирског иметка, развраћање братије, непоковавање заповестима и наредбама настојатеља, откривање и ширење манастирских тајни, кршење одредаба манастирског устава, стављање своје воље више устава, као и склоност телесним страстима и пожудама.¹³ Сврगाвање неподобног економа, чији је даљи остатак у тој функцији директно штетан по манастирске интересе, обављају игуман и братство. Према

¹¹ Typ. s. Athan. Ath. p. 113.

¹² Prolog, Euerg. c. 14; Typ. Chilant. c. 14.

¹³ Prol. Euerg. c. 14, садржи идентичан текст: εἰ δ' ἀδόκιμόν τε καὶ ἀσύμφρονον ὁ χρόνος αὐτὸν ἀπελέγξῃ ὡς εἴτε τῆς διακονίας ἀμελῶς τε καὶ καταφρονητικῶς ἐχόμενον, εἴτε τοῖς ἑαυτοῦ συγγενέσι χαριζόμενον εἴτε τι τῶν τῆς μονῆς νοσιφιζόμενον, εἴτε παραχιδῆ καὶ στασιαστὴν ἀποδεικνύμενον, καὶ πρὸς τὰς τοῦ προεστῶτος διατάξεις ἀντιλέγοντα εἴτε τὰ τῆς μονῆς ὑποτιθέντα τι καὶ καταπροδιδόντα, εἴτε τι τῶν τοῦ τυπικοῦ διαταγμάτων παραθραύοντα ὅλως καὶ τοῖς ἑαυτοῦ στοιχοῦντα θελήμασιν ἢ καὶ σωματικοῖς τισι πάθεισιν προφανῶς συμφυρούμενον.

пропису типика св. Атанасија Ат. р. 113. депозиција економа спада у компетенцију игумана уз претходно саветовање и пристанак ужег круга манастирског братства. Diataxis Mich. Attal. § 13 р. 28 одређује да економом може бити смењен само због тешких престапа. Нуротипосис s. Christoduli не садржи никакве одредбе (ср. с. 21 MMVI 74) гледе свргаванја економа, који не одговара свом месту и положају.

На челу финансијског одсека манастирске управе, који је у V и VI веку био саставни део општег господарског одсека у манастирима, налази се *дохијар* (δοχεάριος). Хиландарски типик у гл. 22. сасвим сумарно спомиње дохијара у вези с осталим манастирским функционарима, којима је стављено у дужност да уводе у манастирски благајнички дневник своте прихода и расхода. Нуротипосис св. Христодула с. 21 MMVI 74/5 детаљно и исцрпно описује функције дохијара у манастиру св. Јована на острву Патмосу. (ср. Prol. Eueg. с 30; Тур. mon. В. М. V. 'Ηλίου Βωιδῶν с. 10, Дмитријевский op. cit. р. 729). Христодулов типик дистингвира два дохијара, које именује игуман; њихова инсталација обављана је у манастирском храму по прописаном црквеном обреду. Први дохијар има искључиво дужност вршења исплата на основу плателних налога од стране игумана, и то из оне готовине коју му игуман у висини отприлике једномесечног расхода из манастирске благајне додељује на располагање. Други дохијар води рачуна о приходима од тканина и издацима на тканине, затим о набавци одећа, обуће и постелине братству и манастирској служинчади; осим тога, исти убира восак и уље, које манастир добија, како од своје економије тако и у виду добровољних прилога од стране верних. Од воска и уља издаје други дохијар, по налогу игумана, манастирском еклизијарху за цркву потребне количине у четворомесечним оброцима. Типик не спомиње да ли је други дохијар имао посебну ручну благајну, у коју је утицао приход од тканина и одакле су вршени издаци на набавку тканина и других потреба за братство и послугу, те да ли је евентуални преостатак као вишак уносио у главну манастирску благајну, дакле самостално руковао благајном, или је потребне своте добијао из главне благајне од случаја до случаја.

По важности службе, одмах иза економа долази *еклизијарх* (ἐκκλησιάρχης), који одговара канонарху у манастирима ранијих времена. Еклизијарха поставља, по одредби Хиландарског типика с. 15, игуман са братством, а после свршеног изборног акта обављана је, по прописаној аколутiji, црквена инсталација новоизабраног еклизијарха. У манастиру св. Јована на о. Патмосу догађало се постављање и инсталација еклизијарха на исти начин као и аналогни акти приликом промене на положају економа (Нуротип. s. Christoduli с. 21 MMVI 74). Према пропису Diataxis-а Мих. Аталијата (§ 5 р. 16), постављао је еклизијарха ктитор, односно после његове смрти његови наследници у директној линији. Евергетидски пролог нема одговарајуће главе. Еклизијарх има и свог помоћника тзв. пареклизијарха. У делокруг еклизијарха спада, у сми-

слу цитираног поглавља Хиланд. типика, старање о тачном одржавању богослужења, прописном вршењу канона при богослужењима, читању диптиха, одржавању панихида по синаксару, о чистоти и реду у св. храму, о паљењу воштаних свећа и кандила, као и о уредном долажењу братије на богослужења и пристојном владању истих у светом храму. Напоследку, еклизијарх је одређивао монахе који ће на богослужењима читати и појати, и старао се о читању одређених црквених текстова приликом обреда у манастирској трпезарији.¹⁴ Према дефиницији садржаној у типику св. Христодула (сл. 21 MMVI 74), главна дужност еклизијарха било је чување књига и манастирских повеља, као и манастирског новца, похрањеног у трезору, па је у вези с овим имао да води регистар и инвентар, који се морао слагати са стварним стањем. Осим тога, еклизијарх се старао о осветљењу св. храма, па је у ту сврху примао од другог дохијара восак и уље.

У Hypotyposis-у св. Атанасија Атонског спомињу се још три врсте манастирских функционера, чије су агенде биле ограничене на цркву, наиме ἐπιστημονάρχης, ἀφυλιστής¹⁵ и θυρωρός.¹⁶ Функција *епистимонарха* била је изазвана потребом да се еклизијарху олакша вршење његових агенди креирањем једног потчињеног органа, који ће своје послове обављати под надзором еклизијарха. У ман. Лаври св. Атанасија Атонског постојала су два епистимонарха, за сваки хор братије по један. Њихова дужност је била да пазе на уредно стање и пристојно владање у два хора подељене братије на богослужењима, да после клепапа упућују лене и неуредне монахе на богослужење и да захтевају од истих образложено изјашњење за закашњени долазак; имали су и ограничену дисциплинарну јурисдикцију (ср. и Еверг. пролог с. 31). Αφυλιστής имао је задатак да за јутарње читања буди братију обилазећи сваког појединца. Θυρωρός, *вратишар*, стајао је код улаза у св. храм; њему је била додељена дужност да од монаха који не би дошли на време на богослужење, захтева објашњење за закашњени долазак, и да не дозвољава често и у невреме излажење из св. храма.

У Хиландарском типику не спомиње се један, по унутарњи манастирски живот важан функционер, који је постојао још у старим грчким општежителним манастирима V и VI века, наиме *вратишар* (δοσιάριος), али га налазимо у ман. лаври св. Атанасија Атонског. Његова дужност је била да, стојећи на главним вратима манастира или налазећи се у ћелији у непосредној близини врата, строго бди да прописи манастирске клаузуре не буду повређени; с обзиром на дели-

¹⁴ Diatyp. s. Athan. Ath. p. 136: Ἐπιτηρητής δὲ περιστάμενος τὰς ἀναπληρώσεις τῶν τραπέζων ἐκτὸς θυροῦ βου ποιεῖται ἐντακτῶς γίνεταί δὲ καὶ ἀνάγνωσις τοῦ ἐκκλησιάρχου δηλώνοντι χωρὶς ζοντος τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τῶν μὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συμφθαζομένων ἀναγνώσθηναί μηδὲν καταλειφθῆναι προσέχοντος.

¹⁵ Hypotyp. s. Athan. Ath. p. 135.

¹⁶ ibidem.

катну мисију ова дужност је поверавана старијој или безусловно по-
зданој особи.¹⁷

У непосредној вези с исхраном манастирског братства стоји група функционера, која обухвата трапезара, кључара, хлебаре и рибаре. Делокруг *ἰψραιέζαρα* може се реконструисати према подацима садржаним у с. 9 и 31 Хиландарског типика (ср. с. 33 Евергетидског пролога); трапезар је имао да одржава општи ред и чистоћу у манастирској трапезарији, да пази на каквоћу хране и чистоћу прибора за јело и пиће, да у одређено време обеда доноси оброке за братију, да одржава ред и мир међу братијом за време трајања обеда, те да опомиње братију кој нарушава ред и мир у трапезарији. Постојао је и у ман. св. Јована на острву Патмосу (Нуротур. s. Christod. с. 25 MMVI 75). *Кључар* (κελλάριτης Еверг. пролога с. 33) имао је надзор над залихама намирница и ове је издавао за дневну потрошњу. Кључар је као посебан манастирски функционер постојао још у V столећу, и то под именом κελλάριος.¹⁸ Према Нуротур. s. Christod. с. 21 MM 75 кључара поставља игуман из круга τῶν εὐλαβεστέρων τε καὶ ἐμπειροτέρων ἀδελφῶν; као његови помоћници (εἰς ὑποτακτικὴν συνεργίαν) фунгирају δύο παρακελλαρίται καὶ μάγειρος.¹⁹ *Хлебари* (ἀρτοποιοί Еверг. пролога гл. 33), за исхрану манастирског братства неопходна установа, спомињу се у манастирском животу већ у V веку (ἀρτοκόπος),²⁰ и њихову рану појаву ваља приписати чињеници, да је хлеб био главна храна киновитских монаха и да је потрошња хлеба била врло велика. *Рибари* (ὀψοποιοί Еверг. пролога с. 33) нису постојали као засебна категорија у старим манастирима. У ман. Хиландару изгледа да није постојао посебан подрумар и *виноџо-ча*, кога налазимо у манастиру св. Јована на острву Патмосу (Нуротур. s. Christod. с. 21 MMVI 75: (οἰνοχόον ἐγκρατεία κεκοσμημένον καὶ σταθιρότητι, τὸν μέλλοντα πονεῖσθαι τὴν τοῦ εἰσοδιαζομένου παντὸς οἴνου εἰσοδόν τε καὶ ἐξοδον). У групи нижих функционера, који имају да се старају о снабдевању манастирске трапезе, не налазимо у Хиландару *башџована*, који се под називом κηπουρός спомиње већ у V веку. У индиректној вези с исхраном манастира налази се *сџираџори* (ἐπιμεληταὶ τῶν ἡμιόνων, στράτορες Еверг. пролога с. 33), који су водили бригу о преносу за манастир потребних количина виктуалија са манастирских добара.

¹⁷ Нуротур. s. Athan. Ath. p. 140: Ἐν τῇ πύλῃ τοῦ μοναστηρίου στηκέτω γέρων ἢ εἰ μὴ γέρων, ἀλ' ἐν συνέσει ἀγαθὴ ἐπιστάμενος δεῖξασθαι ἀπόκρισιν καὶ ἀποδοῦναι ὅστις πυλωρὸς κελλίον ὀφείλει ἔχειν κατεγγυς τῆς πύλης ἵνα τὸν ἐρχόμενον πάντοτε παρευθὺς εὐρίσκειν παρὰ τίνι ἀποκριθῆσεται, καὶ ἵνα μήτις κλοπῇ ἐκ τῶν ἔργων τῶν τεχνιτῶν γένηται καὶ παροδεύηται.

¹⁸ Ср. Granić, Die rechtl. Stellung und Organisation der griech. Klöster nach dem justin. Recht. Byz. Ztschr. 29 (1929) 29. Назив κελλαρίτης развио се из латинског термина cellarius. У регули св. Бенедика цела глава посвећена је њему (с. 31 De cellerario monasterii).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

Област харитативне делатности манастира Хиландара подељена је у два одсека: странопријемнички (ξενοδοχεῖον) и болнички.²¹ У гл. 38. Хиландарског типика не спомиње се, додуше изрично *στῆραιο̄пријемник*, иако би се то у контексту, који говори о примању странаца и њихову боравку у странопријемници, морало очекивати, али се функционисање ове установе не може претпоставити без посебног за ту сврху одређеног функционера. Болница ман. Хиландара састојала се из једне просторије унутар ћелијског задња и била је одређена искључиво за интерне сврхе (за лечење оболеле братије); имала је једног сталног болничара, а у случају већег броја оболења код братства постављан је провизорно и други болничар.

Звање манастирског *калиџрафа* (καλλιγράφος)²² не спомиње се у Хиландарском типичу, као што уопште нема говора о раду на преписивању рукописа.

Сви манастирски функционери, који су у овом приказу споменути после одсека о еклизијарху, примали су црквену инвестиру по прописном обреду (с. 30 Хиланд. типика; ср. Еверг. пролог с. 29).

²¹ О црквеним и манастирским сиротиштинама, болницама и странопријемницама, с обзиром на њихов правни положај, сврху и устројство ср. W. Schönfeld, Die Xenodochien in Italien und Frankreich im Mittelalter. Ztschr. d. Sav.-Stift. für Rechtsgesch. 43 (Kan. Abt. 12) 1922 p.p. 5 et 23 sq.

²² У грчким манастирима спомиње се калиграфски рад већ крајем IV и почетком V века. Ср. Granić, *ibidem*.